

**УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО
ПАРАМІЛІТАРНОГО РУХУ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.:
ПРОБЛЕМАТИКА ТА ЕТАПИ ДОСЛІДЖЕНЬ.**

Напередодні та в період Першої світової війни сформувався український національний парамілітарний рух, який нині розглядається дослідниками як важливий початковий етап діяльності національних збройних сил. У статті з'ясовано дефініцію «парамілітарного руху», визначено періоди його вивчення та концептуальні характеристики сучасників, передовсім української репрезентації в Австрійському парламенті, діячів Української революції 1917-1921 рр., політиків міжвоєнного часу; окрему групу складають роботи вчених української діаспори; новий етап історіописання парамілітарних організацій визначився у 1990-их роках і триває донині.

Ключові слова: українська історіографія, парамілітарний рух, Галичина, Перша світова війна, українські визвольні рухи.

Актуальність проблеми. В українській історичній науці як окремий дослідницький напрям вивчення історії Першої світової війни виділяють роботи з історії українського парамілітарного руху, що презентують один з етапів формування національних збройних сил.

Метою даної статті є представлення історіографічного огляду проблематики українського парамілітарного руху кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. в Австро-Угорщині існували легальні можливості творити національні товариства, спортивні, гімнастично-протипожежні та ін., які за характером і змістом їх діяльності можна віднести до парамілітарних структур. Термін «парамілітарні товариства» окреслюють як утворення, що мають військовий або наближений до нього характер; парамілітарна структура не може входити до складу

Турчак Олександр Володимирович, доктор юридичних наук, доцент, начальник науково-дослідної лабораторії (військово-історичних досліджень) Наукового центру Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Турчак О.В., 2017

збройних сил; водночас дефініції «парамілітарні організації», «парамілітарний рух» не мають чіткого означення, до неї інколи зараховують усі воєнізовані організації.

Особливе місце український парамілітарний рух займає у Галичині. Він зародився в кінці XIX ст. і вилився у військові структури українських січових стрільців Австро-Угорського війська, а згодом переріс в національні військові формування, які діяли у період національної революції 1917–1921 рр.

Перші оцінки національним військовим структурам вже були дані сучасними, передовсім галицькими, політиками, українськими діячами австрійського парламенту, самими учасниками стрілецького руху. До них належить роботи К. Левицького [25;26;27], М. Лозинського [33;34] та ін. У цих публікаціях подано загальні оцінки національно-визвольного українського руху, проаналізовано національні програми і зміст діяльності військового чинника.

Окреме місце належить спогадам, які з'явилися у період 1914-1918 рр. Це передовсім роботи засновника і керівника січового руху у Галичині Кирила Трильовського [46]. В них відображено процеси формування січового руху в Галичині від кінця XIX ст. до початку Першої світової війни. У цей час парамілітарні структури в Галичині творили як українські, так і польські політики (відомі перемовини Кирила Трильовського з польських лідером Юзефом Пілсудським, який спеціально приїжджав до Галичини для вироблення «статусності» парамілітарних структур і можливості їх діяльності в Австро-Угорщині).

Другий період висвітлення українського парамілітарного руху припадає на міжвоєнні роки – 1918-1939 рр., коли Західна Україна входила до складу Польської держави. Однак українці і в цих складних умовах продовжували аналізувати уроки визвольного руху, зміст і характер Української національної революції. Діяльність парамілітарних структур була головним чином представлена в історико-мемуарних творах. До них належали роботи Д. Паліва [41;42], колишнього командувача УГА О. Думіна (А.Крезуба),

М. Заклинського, В. Кучабського та ін. [11;13;23] У працях переважно розглядалася історія формування та діяльності Українських Січових Стрільців, ставлення до національних парамілітарних структур австрійської влади, подавалися загальні інформації про події початкового етапу Першої світової війни. Діяльність УСС була представлена на фоні громадсько-політичних процесів, які відбувалися у Галичині, роботи політичних партій та національних українських товариств. Особливо детально аналізувалися українські «Січі», які діяли у галицькому селі, та «Соколи» – у містах і містечках. Представлено також діяльність організатора січовиків – Кирила Трильовського [46].

Популяризація знань про український парамілітарний рух у міжвоєнному часі відбувалася завдяки діяльності національних товариств «Просвіта», «Рідна школа», а також в рамках кооперативних структур. Історико-публіцистичні праці та спогади друкувалися переважно у видавництві «Червона Калина», яке із 20-их роках ХХ ст. зайняло вагоме місце у пропаганді національної української ідеї. Чимало публіцистичних матеріалів з історії українського парамілітарного і військового руху було представлено на сторінках щоденної газети «Діло», газети «Свобода» та ін.

В українській історіографії домінує думка, що вже самі публікації про українське стрільцтво і його боротьбу у виданнях міжвоєнного часу були вагомим фактором активізації національного життя українців у Польській державі міжвоєнного часу. Роботи авторства М. Заклинського [13], І. Максимука [36], К.Купчанки [22] та ін. активізували українське національне життя у краї.

Окремо виділяємо блок публікацій з історії спортивних та протипожежних товариств [12]. У цих працях висвітлювалися національно-організаційні аспекти проведення січових свят у містах і містечках Галичини, діяльність громадських організаторів парамілітарних сил.

Національна історіографія міжвоєнного часу представлена фаховими працями М. Андрусяка [1], І. Блажкевич [3], Я. Кузьміва [21] та ін.

Окрему історіографічну групу складають радянські видання. Якщо у передвоєнних виданнях (1939-1941 рр.) тодішні московські автори інформували про українське національне життя і діяльність національних товариств в австрійський та польський періоди (В.І.Пічета) [44], то післявоєнна радянська історіографія дотримувалася виключно традиційних ідеологічних стереотипів: замовчувала діяльність таких товариств або трактувала їх як буржуазні чи буржуазно-націоналістичні організації [17].

На відміну від радянської історіографії діаспорні видання у другій половині ХХ ст. детально презентували український парамілітарний рух у Галичині та за її межами.

У зв'язку з неможливістю працювати з джерельними матеріалами (знаходилися на території СРСР) діаспорні вчені базувалися на тих виданнях, які з'явилися в 20-х – 30-х роках ХХ ст. у Західній Україні. Це були, в основному, публіцистичні праці; інколи вивчалися спогади, присвячені історії січових та сокільських організацій, загальному контексту національно-визвольних процесів у Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Зокрема блок діаспорних видань представляють воєнно-історичні нариси Л. Шанковського, який став одним з організаторів української воєнно-історичної школи в Канаді та США [98;99]. Особливе місце займають праці П. Мірчука [38;39].

Українська діаспорна історіографія представлена значною кількістю краєзнавчих праць, що висвітлюють діяльність парамілітарних товариств в окремих регіонах Галичини.

Як правило, діаспорні видання готувалися до ювілеїв українського національного руху. Зокрема, одна з праць була присвячена 50-річчю утворення Українських Січових Стрільців. Робота ілюструвала діяльність січових осередків у передвоєнні роки, проведення військового вишколу, військові дії січовиків в роки Першої світової війни [18].

У період горбачовської «перебудови» в СРСР, у другій половині 80-х років розпочинаються суспільно-політичні зміни, що відобразилися на висвітленні та оцінках процесів національної історії. В українській історіографії, у рамках

вивчення "білих плям", однією з перших стали досліджувати історію національних товариств, українського стрілецтва та історію Західно-Української Народної Республіки. Вивчення історії парамілітарного руху в Україні фактично розпочалося лише в 90-х роках ХХ ст. У книзі Б. Якимовича "Збройні сили України: Нарис історії" (Львів, 1996) висвітлено не лише основні етапи історії українського війська, але й еволюцію національних парамілітарних товариств. [53] Книга має синтетичний характер, але в ній, водночас, визначено і ті прогалини, які існують у національній історіографії теми.

Значний пласт історичного матеріалу, що представляє формування національних збройних структур, піднято у навчальному посібникові відомих львівських дослідників С. Макарчука "Українська республіка галичан" (Львів, 1997) [35] та О. Шишки "Слідами листопадових боїв" (Львів, 1993) [52]. Вказані праці вирізняються значною опорою на джерельні матеріали, які не використовувалися попередніми дослідниками, передовсім пресою.

Водночас 90-і роки ХХ ст. стали періодом активного вивчення діяльності парамілітарних молодіжних товариств "Січ", "Сокіл", "Пласт", "Січові стрільці". Особливі зусилля науковців були спрямовані на висвітлення національного руху кінця ХІХ – початку ХХ ст. та трансформацій цих парамілітарних об'єднань напередодні Першої світової війни у військові з'єднання. Це перш за все науково-популярні праці В. Гордієнка [6], брошура С. Лилика [28], краєзнавчі роботи і газетні статті К. Науменка [31;32] та перші публікації з історії січового руху М. Литвина та К. Науменка [29;30].

Здобутки української історіографії у вивченні національно-визвольних процесів кінця ХІХ – першої чверті ХХст. створили ґрунт для появи синтетичних праць із цього відрізка національної історії, де певний сегмент, в силу власної значимості, зайняла, перш за все, історія січового руху. Це роботи М. Литвина та його спільні публікації з К.Науменком [31;32].

Певне значення для вивчення теми мають праці тернопільських дослідників Б. Трофим'яка про спортивний рух у Західній Україні [47;48] та М. Лазаровича про культурно-просвітницьку діяльність Українських Січових Стрільців [24].

Значним внеском у вивчення військових аспектів національно-визвольного руху на українських землях кінця XIX – першої третини XX ст. стали публікації у науковому Віснику Національного університету "Львівська політехніка" "Держава та армія" (відп. редактор проф. Л.Є. Дещинський [9;10]). Колектив авторів, що сформувався навколо цього видання, як один з напрямів досліджень розробляє питання діяльності українських парамілітарних організацій у Галичині кінця XIX – початку XX ст. (до авторського колективу належить проф. Литвин М.Р., проф. Голубко В.Є., проф. Харук А.І., проф. Якимович Б.З., проф. Сухий О.М., д.і.н. Виздрик В.С. та ін.) [4;5;14;19]. Аналогічний центр досліджень історії визвольного руху сформувався і в Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (проф. Ткачук П.П., доц. Слюсаренко А.В., доц. Бураков Ю.В. та ін.) де видається Військово-науковий вісник та працює Науково-дослідна лабораторія військово-історичних досліджень.

Особливе місце у сучасній історіографії проблеми займає робота В.Г. Бережинського, видана в Академії Збройних Сил України [2]. Автор відійшов від загальноприйнятого напрямку, де історія парамілітарних товариств пов'язувалася переважно з національно-політичними процесами, а зупинився на структурі військово-спортивних організацій, змісті військової підготовки та інших професійних аспектах.

Формуванню комплексного підходу до історії національно-визвольних змагань сприяють історіографічні праці О.С. Рубльова, О.П. Реєнта [45], І.Г. Патера[43], узагальнене видання «Історія України: нове бачення» у 2 томах під ред. В.А. Смолія[16] та перевидання книги Крип'якевича І., Гнатевича Б., Стефаніва З., Думіна О., Шрамченка С. «Історія Українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.). Вид. 4-те змінене і доповнене»

[20]. Методологічні підходи до сучасних оцінок національно-визвольних процесів на західноукраїнських землях визначені у працях Я.Р. Дашкевича, Я.Д. Ісаєвича та ін. [7;15]

Окремі аспекти діяльності національних воєнізованих формувань знайшли своє висвітлення в ряді кандидатських дисертацій. Це робота Дем'янюка О.Й., присвячена висвітленню військовопідготовчої діяльності українських молодіжних організацій в Галичині напередодні та в роки Першої світової війни [8], праця Нагірняка А.Я., де показано діяльність відомого галицького радикального діяча К. Трильовського із створення парамілітарних сил у краї в кінці XIX ст. – 30-х роках XX ст. [40], робота Хоми І.Я., в якій прослідковано перенесення ідеї формування національних січових товариств з Галичини у Наддніпрянську Україну на початку XX ст. [49] та узагальнююча праця Мандзяка В.П., де здійснено підсумок історіографії українського національного руху[37].

Висновки. Представлений історіографічний огляд засвідчує, що проблема історії національних парамілітарних організацій в Галичині належним чином представлена в науковій літературі і ці дослідження є дотичними до військової проблематики періоду Першої світової війни. Разом з тим перспективними для вивчення залишаються питання військового озброєння Українських Січових Стрільців, тактики ведення бойових дій, відношення у бойових підрозділах між вояками і офіцерами, ставлення австрійського командування до національних воєнних структур.

1. *Андрусак М.* Думки Грушевського про потребу української армії // Літопис Червоної Калини. – 1935. – Ч. 3. – С. 13.

2. *Бережинський В.Г.* Галицькі військово-спортивні організації. – Київ: Академія Збройних Сил України, 1997. – 32 с.

3. *Блажкевич І.* Листопадовий спогад // Літопис. Червоної Калини. – 1937. – Ч. 12. – С. 4–6.

4. *Виздрік В.С.* Військово-партіотична діяльність УВО-ОУН серед української молоді Галичини (1920-1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 20.02.22 «Військова історія»/В.С.Виздрік. – Львів, 2014. – 18с.

5. *Голубко В.Є.* Армія УНР 1917-1918: утворення та боротьба за державу.-Львів:Кальварія, 1997.-275 с.

6. *Гордієнко В.* Листопад. Сходження на Голгофу: Історія УГА // Літопис Червоної Калини.-1991.-№1.-С.2-8; № 2.-С.2-9; №3.- С.2-9

7. *Дашкевич Я.* Перегул віків: три погляди на минуле і сучасне України/Україна: наука і культура.-Вип.26-27.-Київ, 1993.-С.44-78.

8. *Дем'янюк О.Й.* Військовопідготовча діяльність українських молодіжних організацій Галичини напередодні та в роки Першої світової війни. Автореферат дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст.наук.: спец.20.02.22/ О.Й.Дем'янюк. – Львів,2004.-20с.

9. *Дециньський Л.Є.* Державотворча робота Української Народної Республіки по створенню Збройних Сил: історія і сучасність // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Держава та армія. № 408 / Відп. ред. Л. Є. Дециньський. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту "Львівська політехніка", 2000. – С. 3–11.

10. *Дециньський Л.Є.* Українська державність: зовнішньополітичні відносини України в період Центральної Ради (1917-березень1918 рр.) // Вісник національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія.-Львів, 2005.-№528.-С.3-16.

11. *Думін О.* Історія Легіону Українських Січових Стрільців. 1914–1918. – Львів: Червона Калина, 1936. – 375 с.

12. *Жарський Е.* Основи сокілства. – 2-ге вид. – Львів: Сокіл-Батько, 1937. – 32 с.

13. *Заклинський М.* «А ми тую стрілецьку славу збережемо»: спомини з визвольної війни. Ч.1.-Львів,1936.-131 с.; ч.ІІ.-1936.-110с.

14. *Зінкевич Р.Д.* Початок українізації російської армії весною 1917 р. // Вісник національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія.-Львів, 2004.-№505.-С.36-441.

15. *Ісаєвич Я.* Україна давня і нова: народ, релігія, культура.-Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1996.-336 с.

16. Історія України: нове бачення. У 2 т./О.І.Гуржій, Я.Д.Ісаєвич, М.Ф.Котляр та ін.: під ред. В.А.Смолія.– К.: Україна,1995.- 350 с.

17. *Компанієць І.І.* Револуційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом ідей Великого Жовтня (1917-1919 рр.).– К.: Наук.думка, 1957.- 203 с.

18. Корпус Січових Стрільців. Военно-історичний нарис. Ювілейне видання для відзначення 50-річчя створення формації Січових Стрільців 1917–1967. – Чикаго: Б. н. в., 1969. – 664 с.

19. *Кривизюк Л.* Українські парамілітарні організації та їх діяльність на початку ХХ ст. / Л.Кривизюк//Вісник Державного університету «Львівська політехніка». 1999.- №377.-С.91-96.

20. *Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З., Думін О., Шрамченко С.* Історія Українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). Вид. 4-те, змінене і доповнене.- Львів: Видавництво «Світ»,1992.-702 с.

21. *Кузьмів Я.* Напрями національного виховання // Перший український педагогічний конгрес.1935.– Львів, 1938.-С.189-195.

22. *Купчанка К.* Армія групи ген. Кравса в наступі на Київ в серпні 1919 року // Календар Червоної Калини на 1923 р. – Львів: Червона Калина,1922.-С.102-108.

23. *Кучабський В.* Січові Стрільці. Їх історія і характер. – Львів: Червона Калина, «Просвіта», 1920.-40с.

24. *Лазарович М.* Легіон Українських Січових Стрільців: формування, ідея, боротьба / М.Лазарович. – Тернопіль: Джура,2005.-592с.

25. *Левицький К.* Великий Зрив. До історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів. – Львів: Червона Калина, 1931. 150 с.

26. *Левицький К.* Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914-1918. З ілюстраціями на підставі споминів і документів/ Кость Левицький.– Львів, 1928.-780с.;

27. *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців. – Львів, 1926. – 736 с

28. *Лилик С.* Західноукраїнська Народна Республіка (Методичні рекомендації для вчителів історії і учнів шкіл та профтехучилищ). – Львів: ЛО і УВ, 1990. – 40 с.

29. *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918-1919 рр.- Львів: Інститут українознавства НАНУ; Інститут Центрально-Східної Європи,1998.- 488 с.

30. *Литвин М. Р., Науменко К. Є.* Історія галицького стрілецтва. – Львів: Каменярь, 1990. – 232 с.

31. *Литвин М. Р., Науменко К. Є.* Історія ЗУНР. Львів: Інститут українознавства ім..І.Крип'якевича НАН України, Олір, 1995. – 368 с.

32. *Литвин М. Р., Науменко К. Є.* Українські січові стрільці. – К.: Знання, 1992. – 48 с.

33. *Лозинський М.* Галичина в житті України/Михайло Лозинський.– Відень, 1916.-64 с.

34. *Лозинський М.* Галичина в рр. 1918-1920./Михайло Лозинський.- Відень: Друкарня: J.N.Varnay, 1922.-228 с.

35. *Макарчук С. А.* Українська республіка галичан. – Львів: Світ, 1997. – 192 с.

36. *Максимук І. Кожухів.* Трагічна доля рештків УГА.- Львів, 1930.-100с.

37. *Мандзяк В.П.* Історіографія українського національного руху в Галичині ХІХ – початку ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.06 / В.П.Мандзяк. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2006.-20с.

38. *Мірчук П.* Українська державність 1917-1920.– Філадельфія, 1967.-400с.

39. *Мірчук П.* Українсько-московська війна (1917-1919).-- Торонто, 1957.

40. *Нагірняк А.Я.* Кирило Трильовський – організатор парамілітарних сил у Галичині (кінець ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.). Автореф.дис. на здобуття наук. степеня канд. іст.наук.-Львів: Нац.ун-т «Львівська політехніка», 2006.-20с.

41. *Паліїв Д.* За генералами. Жмут спогаді// Календар Червоної Калини. 1935 р. – Львів: Червона Калина, 1934.- С.40-46.

42. *Паліїв Д.* Генерал Мирон Тарнавський // Літопис 55 А.Я. Нагірняк Червоної Калини. – 1938. – Ч. 9. – С. 2–4.

43. *Патер І.* Союз визволення України: проблеми державності і соборності. – Львів: Ін-т українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України, 2000.- 346 с.

44. Пичета В.И. Исторические судьбы Западной Украины и Западной Белоруссии.-Москва:Моск.рабочий, 1939-40с.

45. *Рубльов О.С., Реєнт О.П.* Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. Серія «Україна крізь віки».Т.20.– Київ: Видавничий Дім «Альтернативи», 1999.- 320 с.

46. *Трильовський К.* З мого життя / Кирило Трильовський.– Київ; Едмонтон, Торонто: канадський інститут українських студій; видавництво «ТАКСОН», 1999.- 278с.

47. Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації у національно-визвольному русі Галичини (друга пол.ХІХ ст.-перша пол.ХХ ст.)/Б.Трофим'як --Тернопіль: Економічна думка, 2001.-694с.

48. *Трофи'мяк Б.* Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з початку 30-х років ХІХ ст. до 1939 р.). / Б.С.Трофим'як.– Київ: Інститут змісту і методів навчання, 1997. – 419 с.

49. *Хома І.Я.* Військове формування Січових Стрільців Наддніпрянщини в боротьбі за державність України в 1917-1919 рр.: автореф.дис. на здобуття наук.ступеня канд.іст.наук: спец.20.02.22 «Військова історія»/І.Я.Хома.– Львів, 2007.-20с.

50. *Шанковський Л.* Українська армія в боротьбі за державність. – Мюнхен: Дніпрова хвиля. – 1958. – 319с.

51. *Шанковський Л.* Українська Галицька Армія: Воєнно-історична студія. – Вінніпег: Вид. Д. Микитюк, 1974. – 396с.

52. *Шипка О.* Слідами листопадових боїв. – Львів: Львівська політехніка, 1993. – 236 с.

53. *Якимович Б.* Збройні сили України: Нарис історії. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України: Просвіта, 1996. – 359 с.

Надійшла до редколегії 05.09.2017 р.

Рецензент: *О.М. Сухий*, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри новітньої історії України, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів.

Turchak Alex

UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY OF THE NATIONAL PARAMILITARY MOVEMENT OF THE END OF THE XIX C.- THE BEGINNING OF THE XX C.: PROBLEMS AND STAGES OF INVESTIGATION

The Ukrainian paramilitary movement, which today is investigated by researchers as the important beginning stage of military forces activity, has been formed before and in the period of the First World War. The article determines the definition of the “paramilitary movement”, periods of its research and conceptual characteristics by researchers such as the Ukrainian representation in the Austrian parliament, leaders of the Ukrainian revolution 1917-1921, politicians of the interwar period; the separate group consists of the Ukrainian diaspora works; the new stage of the paramilitary organizations history writing has been determined in 1990 and lasts till now.

Key words: Ukrainian historiography, paramilitary movement, Galicia, The First World War, Ukrainian liberating movements.